

Н.А. Пустовіт,
кандидат педагогічних наук, докторант
(Інститут проблем виховання АПН України, м. Київ)

ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ – ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У зв'язку з оголошенням ООН десятиліття освіти для сталого розвитку і прийняттям Європейської стратегії, зокрема у ВНЗ України, постають нові завдання підготовки вчителів.

Екологічне виховання є один з напрямів виховання, що є предметом постійної уваги міжнародних організацій і, у першу чергу – ООН. Вони визначають методологічні, концептуальні і стратегічні орієнтири розвитку цього напрямку педагогічної науки і практики.

17-18 березня 2005 року у м. Вільнюсі на Нараді високого рівня представників міністерств охорони навколишнього середовища і освіти прийнято Стратегію Європейської Економічної Комісії ООН для освіти в інтересах сталого розвитку і оголошено десятиліття освіти для сталого розвитку, починаючи з 2005 року.

Серед основних завдань Стратегії визначено засвоєння педагогами знань, що дозволяють включати питання сталого розвитку у предмети, які вони викладають [1]. Беручи за основу провідні ідеї і положення Стратегії, у цій статті спробуємо з'ясувати, наскільки наближені до них вітчизняні здобутки у галузі екологічної освіти і виховання, і, відповідно, визначити коло завдань, актуальних для України.

Перш за все, слід зазначити, що у світі посилюється тенденція зближення екологічної освіти і освіти для сталого розвитку. Для подальшого викладу доцільно уточнити сутність ідеї сталого розвитку. Не акцентуючи уваги на вадах перекладу (з англійської "sustainable development" – сталий, стійкий, постійний, самодостатній, гармонійний, екологічно збалансований розвиток), зазначимо сутніше. Концепція гармонійного розвитку пропонує стратегію діяльності і поведінки людства в умовах сучасної кризової екологічної ситуації на Землі, а саме: збалансування екологічних, соціальних і економічних чинників розвитку суспільства; узгодження споживання і можливостей природи до самовідновлення; врахування прав та інтересів нинішнього і майбутніх поколінь.

Стратегія орієнтує на розширення і подальший розвиток екологічної освіти, доповнення її освітою у інших галузях на основі комплексного підходу. Передумовою успішного вирішення цього завдання в Україні є визнання ідей гармонійного розвитку у якості основоположних, що відображено у Концепції екологічної освіти в Україні [2]. Це дозволяє охопити пов'язані між собою екологічні, економічні і соціальні проблеми.

Іншим мірилом здобутків і проблем шкільної екологічної освіти в Україні і, водночас, підґрунтям освіти для сталого розвитку є компетентністний підхід, прийнятий для оцінки освітніх досягнень у провідних країнах Європою, означений у Національній доктрині розвитку освіти України і у Стратегії освіти для сталого розвитку.

Сутність компетентнісного підходу полягає у зміщенні акценту з процесу формування системи знань, умінь, навичок на розвиток екологічної компетентності, що відповідає і вимогам модернізації освіти в Україні, і сучасним підходам у європейських країнах до цієї проблеми. Компетентністний підхід, орієнтований на вироблення власних моделей поведінки в різних ситуаціях, їх авторську апробацію, адаптацію до особливостей мислення, ціннісних орієнтацій особистості, інтегрує внутрішні і зовнішні компоненти поведінки, відображаючи не лише те, що можна означити словами "я знаю, як це зробити", а й те, що означене словами "я вмю і хочу застосувати це у конкретній ситуації", акцентує увагу на предметно-дієвому компоненті, який, на відміну від традиційного, знаннєвого, передбачає не засвоєння окремих знань і умінь, а оволодіння комплексною процедурою їх застосування для розв'язання актуальних, зокрема екологічних завдань.

Компетентність невіддільна від відповідальності, яка має певні межі, що визначаються сферою і рівнем можливого безпосереднього впливу. Інакше кажучи, особистість може бути відповідальною лише за те, на що безпосередньо впливає, і до такої міри, наскільки цей вплив поширений і глибокий.

Подальший аналіз дозволяє виявити низку протиріч різного рівня, які характеризують реальний стан шкільної екологічної освіти в Україні.

Якщо Стратегія освіти для гармонійного розвитку передбачає впровадження питань сталого розвитку у всі навчальні програми, освітні стандарти [1], то згідно уявлень більшості українських учителів, екологічна освіта залишається аналогом природоохоронної (або валеологічної) і не виходить за межі природничонаукових дисциплін. Щодо обов'язкових навчальних предметів, то лише у програмі з географії для профільних класів [3] у курсі "Фізичної географії України" (8 клас) поняття сталого розвитку згадується побіжно в контексті раціонального використання природних ресурсів. Навчальних досягнень учнів з цього приводу не передбачено.

Українські школярі набувають знань, що стосуються "класичної" екології (елементи аутоекології і синекології – у курсі біології), характеризують глобальні проблеми, закономірності (географія), деякі аспекти промислового використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища (хімія, фізика). За рівнем представлення екологічна інформація стосується глобальних, регіональних, місцевих екологічних проблем.

Однак представлені у змісті освіти екологічні відомості не співвідносяться з можливостями школярів впливати на екологічну ситуацію. Учні можуть впливати лише на свої власні дії і вчинки, що стосуються побуту, споживання, способу життя і відповідно – нести відповідальність за них. Вони практично не в змозі протистояти промислового забрудненню, браконьєрству тощо.

У цьому зв'язку важливим є положення Стратегії про те, що завдяки освіті сталий розвиток перетворюється з філософської ідеї на інструмент повсякденного життя, пов'язується з відповідальністю кожного громадянина. Спеціальними дослідженнями встановлено, що, хоча загалом і спостерігається поглиблення й розширення екологічних знань учнів із класу в клас, має місце певна залежність: чим глибше учні усвідомлюють глобальний характер екологічних проблем, тим менше вони відчувають особисту причетність до них і можливість участі в їх вирішенні вбачають лише за умов, що "стануть міністрами екології". Підтверджується головне протиріччя сучасної шкільної екологічної освіти: "глобальність" екологічних знань суперечить індивідуальним і вузько локальним можливостям школярів у застосуванні цих знань.

На підтвердження цього висновку звернемося знову до згаданих навчальних програм з географії. Навчальні досягнення учнів з теми, у якій згадується поняття сталого розвитку, передбачено, що учень "проводить господарську оцінку природних ресурсів і ресурсозабезпеченості України та використання природних ресурсів" [3: 135]. У тих же програмах для 9 класів "Економічна і соціальна географія України" у темі "Соціальна сфера" розкриваються поняття "рівень життя", "споживання продуктів харчування", "споживання товарів та послуг", які безпосередньо стосуються компетентності школярів із питань сталого розвитку. Однак від учнів очікуються навчальні досягнення зовсім іншого – державно-глобального – рівня: учень "розкриває зміст соціальної політики держави, ... прогнозує структурні зрушення в соціальній сфері України в ринкових умовах" [3: 165], але ніяк не відповідає за *своє* споживання, спосіб життя.

Отже, стратегічним напрямом екологічної освіти, що наближає її до освіти для сталого розвитку, є спрямованість на формування культури споживання. Це потребує не лише трансформації змісту шкільних навчальних предметів, у які закладена (а за нинішньої ситуації радше – не закладена) відповідна екологічна інформація, а і внесення аналогічних змін у змістово-процесуальні аспекти підготовки вчителя.

Необхідне доповнення змісту екологічної освіти відомостями про екологічно виважене споживання, можливості й необхідність регулювання потреб, позитивні приклади вирішення екологічних проблем на регіональному, місцевому і більш локальних рівнях, включаючи побут, повсякденне життя. Важливо спонукати, організувати і підтримувати заходи, спрямовані на збирання і переробку вторинної сировини, ощадливе використання у побуті тепла та електроенергії, води. Подібна діяльність значуща не лише з економічної, екологічної, а й з педагогічної точки зору. Адже особистість здобуває можливість втілювати свої екологічні переконання у практику повсякденного життя, управляючись у дотриманні відповідних норм і правил, утверджуючись в обраній екологічній позиції, виявляючи, зрештою, екологічну компетентність у конкретних, реальних ситуаціях. Тому дійовий підхід, практична участь у вирішенні екологічних проблем на повсякденно-побутовому рівні мають бути не лише відображені у підготовці вчителя, а і втілені у його професійній діяльності.

Практично у всіх міжнародних документах стосовно екологічної освіти і освіти для сталого розвитку наголошується на ціннісному аспекті, як зазначено у Стратегії ЄЕК ООН, цілі освіти для гармонійного розвитку мають включати розширення знань, розвиток спеціальних навичок, інтелекту, формування життєвої позиції і цінностей [1].

Цінності сталого розвитку – відповідальність і справедливість [4], – застосовувані не лише у сфері людських взаємин, а й у взаємодії людства з Природою, належать до так званих постіндустріальних, які набувають пріоритетності "після того, як...", і "тому, що" люди досягли матеріальної безпеки. Матеріальна безпека передбачає задоволення вітальних, соціальних і духовних потреб людини.

У наш час пріоритетним для українського суспільства залишається забезпечення матеріально-економічної безпеки повсякденного життя за умов соціальної дезінтеграції і розпаду системи норм, які гарантують суспільний порядок [5].

Формування у школярів цінностей сталого розвитку ускладнюється не лише вказаними соціально-економічними, а й педагогічними причинами, серед яких – недоліки навчально-методичного забезпечення. Саме тому у Стратегії значна увага приділена методам виховання. Упровадження освіти для сталого розвитку передбачає зміщення акцентів від методів, орієнтованих на передачу інформації, до більш широкого впровадження активних методів опрацювання проблем і пошуку рішень, співробітництва вчителів і учнів. Окремо як ефективні і бажані в контексті освіти для сталого розвитку зазначені дискусії, роз'яснення ціннісних категорій, моделювання, екскурсії, рольові та імітаційні ігри.

Їх доцільність визначається тим, що, передбачаючи велику самостійність учнів, вони сприяють активізації емоційної сфери особистості, що, у свою чергу, є ефективною умовою формування мотивів, ставлень, цінностей.

Як свідчать спеціальні дослідження, серед ігор, які запроваджують українські вчителі, переважають ті, що тренують інтелект, пам'ять: вікторини, кросворди, ігри типу "Що? Де? Коли?" [6]. Емоції, що виникають в учасників таких ігор, мають егоїстично-антропоцентричне спрямування – прагнення перемогти. Співчуття, співпереживання, спрямовані на об'єкти природи, на яких ґрунтується сприйняття природи як цінності, відсутні. Ігри, що передбачають рольове перевтілення, найчастіше проходять як спектакль із заздалегідь визначеними репліками, моделями дій і поведінки. Після багаторазових репетицій учні відіграють ролі, запропоновані їм ззовні і, набуваючи досвіду життєвого, не вдосконалюють досвіду екологічно виваженої поведінки. Значно ефективнішими в цьому аспекті є експромтні ігри, сюжет яких заздалегідь учасникам не відомий, їхні реакції не підготовлені спеціально, а природно виникають на основі наявного досвіду, і укріплюються або коригуються у ході гри.

Ігрові, проєктні, інтерактивні технології є також найбільш ефективними у реалізації компетентнісного підходу.

Чимала увага у Європейській стратегії освіти для сталого розвитку приділяється також проектній діяльності та застосуванню інформаційних і комунікаційних технологій. У зв'язку з цим слід зазначити, що в Україні наявний позитивний досвід здійснення національних екологічних інтернет-проектів. Українські проекти, навіть маючи міжнародні аналоги, відрізняються морально-етичною, виховною спрямованістю. Здійснення цих проектів доводить, що за умов належного науково-педагогічного обґрунтування спілкування з комп'ютером може бути особистісно орієнтованим, сприяти розвитку суспільно значущих, моральних якостей особистості [7]. Однак ефективну підготовку вчителів до роботи у інтернет-проектах здійснюють громадські організації, зокрема "АЙОРН-Україна". Варто запровадити відповідні аспекти у процес підготовки майбутнього вчителя у вищому навчальному закладі, скориставшись досвідом ГО, тим більше, що Стратегія освіти для сталого розвитку полягає у підтримці і заохоченні зв'язків із неурядовими організаціями.

Нині в Україні діє близько 500 громадських організацій, діяльність яких спрямована на вирішення гострих екологічних проблем. Нараховують також близько п'яти тисяч дитячих громадських об'єднань.

Серед них лише одна організація всеукраїнського рівня належить до обох множин – дитячих і екологічних. Це – Всеукраїнська дитяча спілка "Екологічна варта". Юнацька секція існує також в Українському товаристві охорони природи. Налічується чимало дитячих екологічних організацій обласного, районного, шкільного рівнів.

Думка про те, що дітям, підліткам, молоді природно притаманне прагнення до об'єднання, є досить усталеною. Однак сучасність вимагає її уточнення.

У ході спеціального дослідження, проведеного на базі однієї з київських шкіл, встановлено, що від 8 до 11 класу зростає усвідомлення учнями значущості екологічних проблем поряд із такими, як освіта, робота, дозвілля, здоров'я. Однак, визнаючи важливе значення проблем довкілля загалом, школярі не виявляють активного бажання брати участь у відповідній громадській діяльності.

Це підтверджується розподілом відповідей на запитання про зацікавленість школярів у молодіжній екологічній організації ("Чи зацікавила б Вас екологічна молодіжна організація?"): ті, хто ствердно відповіли на поставлене запитання, складають лише чверть учасників в усіх 8-11 класах; кількість тих, хто не визначився або не зацікавлений участю у молодіжній екологічній організації, значно більша.

	"так"	"ні"	"не можу визначити"
8 клас (28 робіт)	7 (25,0%)	17 (60,7%)	4 (14,3%)
9 клас (28 робіт)	7 (25,0%)	6 (21,4%)	15 (53,6%)
10-11 (32 роботи)	8 (25,0%)	15 (46,9%)	9 (28,1%)

Запитання "Ким би Ви хотіли бути у організації?" мало на меті опосередковано виявити, які мотиви спонукають школярів до участі у ГО, зокрема, наскільки актуальними є мотиви самоствердження. Бути лідером у 8 класі виявили бажання 64,3%; у 9 класі – 39,3%; у 10-11 класах – 34,4% учнів. Отже, суттєвим мотивом вступу до ГО для восьмикласників може виступати прагнення до лідерства. Зменшення числа бажаючих очолювати роботу ГО серед учнів 10-11 класів корелюється зі зростанням кількості "виконавців" – від 10,7% у 8 класі до 32,1% у 9 класі і до 53,1% у 10-11 класах. Можливо, це пов'язано з усвідомленням інших пріоритетів або відповідальності, яка покладається на лідера.

Хоча виявлені тенденції потребують поглибленого дослідження, вони засвідчують, що оцінка результативності екологічної освіти і виховання за зовнішніми ознаками, зокрема за активністю у відповідній суспільно корисній діяльності, може бути необ'єктивною, не відображаючи справжнього ставлення особистості до природи.

Суттєвою проблемою є загальнотеоретична підготовка вчителів до екологічного виховання учнів загальноосвітніх шкіл, рівень якої самі вчителі визнають як недостатній. Запроваджений у вищих педагогічних навчальних закладах курс екології і охорони природи (54 год.) не у змозі забезпечити таких завдань. Постає необхідність запровадження спеціальностей "вчитель біології і екології", "географії і екології", "хімії і екології", а в кількох педагогічних університетах (у містах Черкаси, Чернігів, Чернівці, Вінниця та інших) розпочато підготовку відповідних фахівців, відкрито названі спеціальності, впроваджуються курси з теорії і методики екологічної освіти школярів.

Згідно з положеннями Стратегії вчителі повинні не лише вміти навчати учнів принципам сталого розвитку, а й самі бути прикладом життя і дії за ними. "Будь-яка навчальна установа загалом, включаючи учнів і студентів, викладачів, адміністраторів і інший персонал, а також батьків, мають дотримуватися принципів сталого розвитку", – зазначено у Стратегії [1]. А це завдання, потребуючи зміни власних поглядів і поведінки, свідомого обмеження потреб і виховання нових ресурсозберігаючих звичок, набагато складніше і суперечливіше, ніж усі, вказані вище.

На основі певних здобутків і з урахуванням виявлених протиріч є можливість окреслити актуальні завдання, що потребують вирішення: оновлення змісту і процесу підготовки вчителів, розробки відповідних інтегрованих навчальних курсів, які б не обмежувалися передачею інформації, а передбачали зміну моделей поведінки, стереотипів ставлення, позиції, розробки необхідної і різноманітної навчально-методичної літератури для вчителів і учнів із питань екології і сталого розвитку. Упровадження освіти для сталого розвитку вимагає від кожного студента, викладача, вчителя глибокої духовної роботи, особистісного самовдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Организация Объединенных Наций Экономический и Социальный Совет. Европейская экономическая комиссия. Стратегия ЕЭК ООН для образования в интересах устойчивого развития. Материалы Совещания высокого уровня представителей министерств охраны окружающей среды и образования. – Вильнюс, 2005.
2. Концепція екологічної освіти України // Екологія і ресурси: Зб. наук. праць. – Укр. ін-т дослідж. навколиш. середовища і ресурсів. – К.: Вид-во "Сталь", № 4. – 2002. – С. 5-25
3. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія 5-11 класи. – К.: Шкільний світ, 2001. – 224 с.
4. Доповідь Міністра екології та природних ресурсів України В.Я. Шевчука на відкритті 5-ї Всеєвропейської Конференції міністрів охорони навколишнього середовища "Довкілля для Європи" // Екологічний вісник. – 2003. – Травень-червень. – С. 3-4
5. Стегній О.Г. Екологічний рух в Україні: соціологічний аналіз. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2001. – 243 с.
6. Пруцакова О.Л. Формування основ екологічної культури учнів 5-8 класів засобами дидактичної гри: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К. – 2002. – 19 с.
7. Пустовіт Н.А. Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання підлітків // Наукові записки. Серія: педагогіка і психологія. – Випуск 5. – Вінниця: РВВ ДП "Державна картографічна фабрика", 2001. – С. 59-62

Матеріал надійшов до редакції 12.05.2006 р.

Пустовіт Н.А. Образование для стабильного развития – важное направление повышения экологической компетентности учителя.

В связи с объявлением ООН десятилетия образования для стабильного развития и принятием Европейской стратегии, в особенности в ВУЗах Украины, возникают новые задачи подготовки учителей.

Pustovit N.A. Education for steady development as an important trend of increasing the teacher's ecological competence.

New tasks of teachers` training appear in connection with UNO tenth anniversary, that deals with steady development and adopting European strategy, especially in higher educational institutions of Ukraine.